

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Симончук Олени Володимирівни

**"СОЦІАЛЬНІ КЛАСИ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ:
ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КЛАСОВОГО АНАЛІЗУ",**

подане до захисту у спеціалізовану вчену раду Д 26.229.01
в Інституті соціології Національної академії наук України,
на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Актуальність дисертаційної роботи у вигляді монографії обумовлена тим, що релевантне уявлення про складно стратифіковане сучасне суспільство можна отримати тільки при застосуванні у соціологічних дослідженнях складних теоретичних концепцій та комплексних методик класифікації індивідів у більш-менш однорідні утворення. Йдеться про розробку нових, більш надійних процедур фіксації соціальних структур і порядків нерівностей, які б давали змогу точніше реконструювати і репрезентувати складні й суперечливі процеси їхнього суспільного виробництва і зміни. Без цього неможливі адекватні оцінки ступеня стратифікованості у суспільстві та прогнозування можливих індивідуальних й групових реакцій на соціальну нерівність, а, отже, і проведення цілеспрямованої соціальної політики. Всім цим і зумовлена наукова актуальність дисертаційного дослідження. Адже класи залишаються найзагальнішими генералізаціями, проте це зовсім не означає, що в плані евристики, пояснювальних можливостей вони теж найзагальніші. Насправді емпіричному уточненню підлягають саме такі можливості, й тільки після такого уточнення досягається коректність оперування поняттям класу як пояснювальним конструктором.

Об'єктом дисертаційного дослідження Симончук О.В. обирає класову структурацію сучасних суспільств (онтологічний аспект) і соціологічні концепції та методології класового аналізу (гносеологічний аспект). *Предметом ж дослідження* — евристичний потенціал методологій класового аналізу в дослідженнях соціоструктурних явищ і процесів, а також класова структурація суспільств у часовій і порівняльній перспективах. Назагал щодо обраної теми, то слід зазначити, що на підставі систематизації сучасних класових теорій і методичних правил операціоналізації класів йдеться про розроблення концепції тематичних напрямів класового аналізу. А це передбачає своєю чергою обґрунтування евристичного потенціалу класового аналізу як методології опису соціальної структури сучасних

суспільств та виявлення стану і динаміки класової структури українського суспільства в період пострадянських трансформацій.

Такими є вихідні постулати монографічного дослідження Симончук О.В.

***Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій,
їхня достовірність та новизна***

Структура дисертації відповідає завданням, що їх окреслила її автор. Запропонована концепція поліпарадигмальних тематичних напрямів/кластерів класового аналізу з окресленням напрямів емпіричної верифікації їхніх можливостей та обмежень є науковим результатом, отриманим на основі узагальнення теоретичного та практичного досвіду; вивчення наукової літератури та аналітичних джерел; обробки та аналізу матеріалів численних соціологічних досліджень. Автор монографії виносить на захист отримані нею одноосібно висновки, що визначають новизну і складають предмет захисту.

У першому розділі «*Концептуалізація соціального класу і статус класового аналізу в соціології*» ґрунтовно проаналізовано основні теоретичні підходи до багатоманітних інтерпретацій поняття «клас», здійснено огляд узагальнювальних класифікацій, створених в останнє десятиліття шерегом авторитетних класових аналітиків; подано авторську концепцію поліпарадигмальних тематичних напрямів класового аналізу; виокремлено тренди розвитку цього наукового напрямку в західній соціології; проаналізовано процеси та результати інституціоналізації класового аналізу у вітчизняній науці.

Новизною роботи і результатом систематизації дефініцій терміна «клас» і дослідницьких програм у різних підходах стала авторська концепція поліпарадигмальних тематичних кластерів/напрямів сучасного класового аналізу, зміст якої конституюють шість кластерів: генеза соціальних класів, природа класів, розподіл населення за класовими категоріями, суб'єктивні аспекти класів (ідентичності та усвідомлення класових інтересів), класові формації і дії, класові ефекти (с.36). Опис кожного кластера містить ключові дослідницькі питання, перелік головних понять і концепцій, а також імен та публікацій класових аналітиків певного тематичного спрямування. На репрезентативних даних порівняльних і вітчизняних проектів ця концепція тестувалася на предмет виявлення евристичного потенціалу класового аналізу — його здатності встановлювати статистично значимі відмінності та ієрархічні порядки положень, установок, практик (с.35-52)

Узагальнення матеріалів дискусій і публікацій на підставі запропонованої концепції *вперше* виявлено чотири тренди в розвитку сучасного класового аналізу. (1) Від загального визнання його як релевантного інструменту пізнання капіталістичних суспільств до суперечливих оцінок його статусу і паралельної реалізації в соціології трьох його варіантів — консервативного (визнання релевантності класових концепцій), ревізіоністського (стратегія на оновлення класового аналізу) та нігілістського (заклик визнати неминучість зниження його релевантності та розвитку комплексного соціального аналізу). (2) Від макрорівневої дослідницької програми (розгляду класу як рушійної сили історії та вироблення політичного проекту визвольних соціальних перетворень) до мікрорівневої (картографування класів і вивчення класових ефектів). (3) Від «ідеологічно

заряджених» дебатів про клас у ХХ ст. до прагматичного використання в дослідницькій практиці альтернативних теорій та методологій в наш час. (4) Поряд із тим співіснують як різноманіття концептуалізацій класу і перманентне генерування дедалі нових альтернативних теоретико-методологічних підходів та класових схем, так і методологічний глобалізм — прагнення до створення універсальної класової методології та стандартної типології класу (с.71-72).

Обґрунтовано та описано *вперше* процес інституціоналізації класового аналізу у вітчизняній соціології в 1990–2010-х рр. Це підтверджено принциповими змінами в теоретико-методологічній оптиці та продуктивними результатами досліджень нової соціальної структуризації українського суспільства в рамках класової перспективи; значним збагаченням емпіричної бази та вдосконаленням методичного інструментарію соціально-структурних досліджень; успіхами в організаційній сфері, зокрема численними публікаціями й підготовкою фахівців із профільної тематики. Для становлення вітчизняного класового аналізу є характерними певні тренди: орієнтація в теоретичній, емпіричній та організаційній сферах на міжнародне (а не пострадянське) наукове співтовариство та його стандарти; використання в дослідницькій практиці глобалізованих концептуалізацій, методологій та інструментарію і, водночас, прагнення до розроблення національно-специфічних; співіснування у вітчизняній дослідницькій практиці альтернативних класових підходів, але переважне використання стандартних моделей визначення класу (схем Голдторпа і Райта); тенденція до дедалі більш теоретично й емпірично обґрунтованого визнання релевантності класового підходу в поясненні структурних інновацій (с.53-68)

Заслуговує на особливу увагу те, що авторська концепція, а також отримані на її підставі знання про стан і тренди розвитку сучасного класового аналізу в західній і вітчизняній соціології лягли в основу дослідницької програми з вивчення виокремлених кластерів — *класової структури, класової свідомості, класових формацій, класових дій і класових ефектів* в українському суспільстві у часовій перспективі (1990–2017 рр.) та в порівнянні з постсоціалістичними й розвиненими західними суспільствами.

У другому розділі «*Класова структура у перспективі альтернативних класових схем*» розглянуто класовий розподіл сучасних суспільств у концептуальній оптиці неовеберіанської схеми Дж. Голдторпа, неомарксистської схеми Е.О. Райта, постіндустріальної схеми Г. Еспін-Андерсена, а також новітньої Європейської соціально-економічної класифікації, що претендує на роль стандарту визначення класу (с.74-152). Щодо кожної схеми описано особливості операціональної моделі й технічного інструментарію конструювання класових категорій, а також результати застосування їх в Україні в контексті європейських країн. Далі здійснено генералізацію уявлень про класову структуру, сформованих на підставі названих схем, продемонстровано вплив інструменту визначення класів на висновки про характер сучасних суспільств. Безперечною новизною наукового дослідження є запропоноване картографування класів і окреслено можливі перспективи вдосконалення його методології, проаналізовано новітні розробки (зокрема, класові схеми Д. Граскі та К. Віден, М. Севіджа і колег), а також запропоновано авторську схему ідентифікації класових позицій (с. 162-181).

У західній соціології не вщухають дискусії з приводу релевантності відомих класових схем — щодо того, яка з них найадекватніше пояснює природу класових відмінностей та вловлює класову структуру сучасного суспільства. Питання операціоналізації класів палко обговорюються серед соціологів, позаяк вони дають змогу емпірично верифікувати теоретичні гіпотези дослідників щодо зв'язку класу з життєвими шансами, стилями життя, здоров'ям, протестною мобілізацією тощо, а на підставі отриманих результатів надати обґрунтовані рекомендації щодо зменшення соціальної нерівності в конкретному суспільстві.

Ще одним вагомим аспектом новизни роботи є те, що у часовій перспективі зафіксовано суттєву динаміку класової структури українського суспільства в період 1990-2017 рр. (с. 93-97). Відбувається перехід від суспільства виключно найманої праці з переважними позиціями робітничого класу до суспільства, диференційованого за статусом зайнятості та з кількісним переважанням позицій середнього класу. У порівняльній перспективі зафіксовано принципову відмінність класової конфігурації в розвинених західних і в постсоціалістичних країнах і, натомість, подібність їх в Україні, Росії та країнах Східної Європи. Разом із тим фіксується схожість гендерного профілю класових структур в порівнюваних країнах. Усі вони є сегрегованими за статтю: чоловіки більше представлені на вершині класової ієрархії та серед індустріального робітничого класу, а жінки — серед службового класу нижчого рівня та працівників рутинної нефізичної праці (с.112, 127, 152) за різними класовими схемами.

У третьому розділі «*Класова свідомість*» розглянуто підходи до поняттєво-термінологічної інтерпретації класової свідомості (як класової ідентичності та усвідомлення класових інтересів), методологію й історію її вивчення, а також результати дослідження динаміки і стану класової свідомості у постсоціалістичних і розвинених західних суспільствах.

У сучасній соціології залежно від національних і дослідницьких традицій для концептуалізації цих аспектів використовують низку термінів. Зокрема, *класову ідентичність* у монографії розглянуто як усвідомлення людиною чи групою власного класового становища. *Класові уявлення* — думки людей про клас, класову структуру, природу та джерела класових відмінностей. *Класова ж свідомість* визначається як суб'єктивне соціальне позиціонування й (найголовніше) як усвідомлення людьми своїх класових інтересів та умов їх просування (с.186).

Дістали подальшого розвитку у монографії емпірично достовірні уявлення щодо сталості та рухливості ідентифікаційних практик українців. Відбувається поступова заміна типових для радянського періоду доміантних класових самоідентичностей (робітничий клас, селяни, службовці, інтелігенція) на стратифікацію, зосереджену навколо середнього класу. Дані досліджень дали змогу виявити емоційний аспект класової самоідентифікації («середній клас» позитивно, а «робітничий клас» негативно забарвлена категорія) і прояснити смисли, що їх вкладають респонденти у ці категорії. Представники об'єктивно визначеного середнього класу ідентифікують себе з відповідною категорією, уточнюючи її тип («аналогічний західному», «специфічний український» і «статусно-неузгоджений» середній клас) на підставі рівня консистентності самооцінок професійно-кваліфікаційного і матеріального статусів. Натомість більшість робітників, котрі в закритому списку класових номінацій віднесли себе до категорії «робітничий клас»,

використовували її зазвичай для позначення свого професійного статусу (фізичного характеру праці); проте водночас вони тяжіли до ідентичності «середній клас» як соціально бажаної й такої, що відповідає їхнім економічному статусу та стилю життя, що дає підстави визначити їх як носіїв амбівалентної ідентичності «і робітничий, і середній клас» (с.204-209).

Результати дослідження другого виду класової свідомості (усвідомлення класових інтересів) свідчать про відсутність ідеологічно консолідованих класових формацій зі специфічними інтересами (с. 210-229). Цей висновок впливає з відсутності статистично значимих класових відмінностей в установках щодо соціальної нерівності.

У четвертому розділі «Класові формації та класові дії» проаналізовано механізм формування класів як соціальних акторів, операціоналізовано поняття «класова формація» та «класова дія» як найважливіші елементи цього процесу; надано емпірично обґрунтовану відповідь на питання, які з класів у наш час більшою мірою консолідовані і мобілізовані (с.241-242). За показники класових формацій взято рівень формального членства представників різних класів у відповідних організаціях та рівень довіри до них, зокрема в часовій (1990–2017) і порівняльній перспективах. Далі розглянуто різноманітні виміри колективних та індивідуальних дій представників різних класів на захист своїх інтересів: протестні установки й мобілізаційні практики (зокрема, участь у мітингах і демонстраціях, робота в партійних і громадських організаціях, звернення до суду); страйки як одна з явних форм класової мобілізації працівників (наведено дані про рівень і динаміку страйкового руху у 1989–2015 рр. в Україні, постсоціалістичних і західних країнах; проаналізовано причини цієї динаміки та класовий склад учасників) (с.307-318). Зроблено класовий портрет трьох українських майданів (виявлена міра залученості представників різних класів у події Помаранчевої революції, Підприємницького майдану та Євромайдану) (с.319-327).

Для пояснення механізму формування класів як соціальних акторів залучено різні теоретичні підходи, в яких механізм формування класів як соціальних акторів у головних рисах подібні. Вони передбачають низку етапів: наявність сукупності класових позицій, що характеризуються схожістю життєвих шансів і латентних інтересів; усвідомлення їхніми представниками своїх інтересів, вироблення особливої ідеології та групової ідентичності; консолідація членів класу і створення організації на захист своїх інтересів і реалізація відповідних мобілізаційних практик.

Для емпіричного вивчення рівня консолідації різних класів для захисту своїх інтересів (класові формації) і різноманітних колективних й індивідуальних форм дієвого просування й захисту їх (класові дії) ці концепти було операціоналізовано. Класові формації визначено як спільноти, що формуються людьми для колективного просування своїх класових інтересів; вони варіюють від високосамосвідомих і формальних організацій (на кшталт політичних партій, профспілок та асоціацій роботодавців) до більш неформальних спільнот (на зразок соціальних мереж і віртуальних спільнот). Показниками класових формацій (котрі найлегше емпірично фіксувати) виступають членство в політичних партіях, профспілках, асоціаціях і рівень довіри до них, а також класові відмінності в електоральній поведінці й політико-ідеологічних преференціях (с. 242-287). Класові дії концептуалізовано як «класові практики» (різні види дій, до яких індивіди для просування своїх класових інтересів

залучаються як окремі особи або члени спільнот) і «класова боротьба» (конфлікти між практиками індивідів і спільнот у процесі досягнення ними антагоністичних класових інтересів). Емпіричне вивчення класових дій зазвичай реалізують у рамках проблематики «робітничого руху», «класової боротьби», «протестних практик», «колективної мобілізації». Види класових дій (хоч би в яких із названих термінів їх розглядати) варіюють від індивідуальних (наприклад, стратегії окремих робітників для полегшення умов або підвищення оплати праці, звернення до суду з приводу затримки зарплати) до колективних (боротьба/діалог високорганізованих спільнот робітників і роботодавців за розподіл прав і повноважень у рамках виробництва), від легітимних (законні страйки, мітинги та демонстрації, укладання колективних договорів, робота в партійних організаціях, тощо) до нелегітимних/радикальних (революції, збройні зіткнення, голодування), від «італійського страйку» промислових робітників до Інтернет-майдану працівників інформаційного сектору, зорганізованих у мережеві протестні спільноти (с.288-318).

Новизною дисертаційного дослідження є також те, що емпірично зафіксовано і обґрунтовано низький рівень консолідації найманих працівників і дрібних власників фіксується й однаково низький рівень класових дій. Робітничий рух у порівнюваних країнах мав подібні тенденції: він характеризувався нерівномірністю (піднесення та спад, причому пік трудових протестів, що його західні країни пройшли в 1970-ті рр., в пострадянських припав на 1990-ті), вмотивованістю головно економічними гаслами, переходом від форм прямої мобілізації колективних дій (страйки, мітинги, голодування) до інституціональних (на засадах соціального діалогу, укладання колективних договорів), від переважно колективних практик захисту своїх інтересів до індивідуалізованих внаслідок динаміки зайнятості від індустріального сектору до сектору послуг, а також флексибілізації ринку праці. В Україні дані про класові відмінності в рівні реальної участі в різних практиках захисту своїх інтересів — від страйків до майданів — свідчать, що робітничий клас не є лідером протестного руху в останні десятиліття; більш мобілізованими показали себе люди середніх класів — дрібні та середні власники, представники службового класу. Цей факт — більша агентність середніх класів порівняно з робітничим класом — виявляється в усіх країнах.

У п'ятому розділі «Класові ефекти» проаналізовано методологію та досвід вивчення впливу на різні соціальні феномени, тобто йдеться про вплив класової належності людей на їхні життєві шанси, патерни свідомості та поведінки, зокрема, на матеріальне становище, стан здоров'я, суб'єктивний добробут, культурні практики. Результати дослідження різноманітних класових ефектів, що є важливою складовою мікрорівневої програми класового аналізу, розглядаються як підстави для коригування державної політики зі зменшення соціальної нерівності та напруженості, а також як емпірично обґрунтовані аргументи в оцінюванні ролі класу як релевантного пояснення особливостей сучасних суспільств.

У дисертаційній роботі з'ясовано неоднозначний вплив класової позиції на різноманітні феномени в сучасних суспільствах: в одних випадках він досить виразний, в інших — слабкий або взагалі відсутній. На підставі даних низки національних і міжнародних проектів зафіксовано суттєвий зв'язок класу з матеріальним статусом, відчуттям щастя й задоволеністю різними аспектами життя, самооцінками стан здоров'я, дозвіллєвими, рекреаційними і територіально-

мобільними практиками, цифровою й мовною компетентністю, залученістю до системи безперервної освіти. Всі ці показники значно вищі в осіб, які посідають більш високостатусні позиції (великих і середніх роботодавців та представників службового класу), ніж у людей робітничого і проміжного класів. Отже, наявні емпірично обґрунтовані знання про характер класових ефектів засвідчують релевантність класових пояснень великого кола проявів соціальної нерівності в сучасних суспільствах загалом і в Україні зокрема. Разом із тим в довгостроковій перспективі є очевидним зниження рівня впливу класу на різні феномени (с.371).

Отже, автор дисертації цілком впоралася із завданнями, які окреслила для досягнення мети дослідження. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, є достатньо обґрунтованими.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання

Дисертаційне дослідження має практичне значення, а висновки і рекомендації поглиблюють наукові уявлення про теоретико-методологічні засади, вдосконалення методології та методичного інструментарію класово сфокусованих досліджень забезпечує можливість використання вітчизняними соціологами альтернативних класових схем в українському контексті.

Окреслені теоретико-методологічні підходи, авторська комплексна програма соціологічного моніторингового дослідження класової структури, класової свідомості, класових дій і класових ефектів в українському суспільстві сприятимуть розвитку навчальних дисциплін «Соціальна структура суспільства», «Соціальна стратифікація у сучасних суспільствах», «Соціологія соціальних трансформацій», «Методологія якісного аналізу емпіричних даних» тощо.

Основні положення дисертації О.В. Симончук обговорювались на численних науково-практичних всеукраїнських та міжнародних конференціях, зокрема здобувач була організатором двох Всеукраїнських наукових конференцій «Класові інтереси і класові дії: теорії, практики, досвід вітчизняних досліджень» (Київ, 2012) та «Соціальні класи в Україні: напрями теоретичних та емпіричних досліджень» (Київ, 2016). Апробація основних положень дисертації відбувалась і на інших публічних заходах – круглих столах, дискусіях презентаціях, як в Україні, так і за кордоном, а також на методологічних семінарах.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях

Дисертаційне дослідження О.В. Симончук є завершеною науковою роботою, а отримані результати, наведені в дисертації та авторефераті, належать її автору. Її основні положення викладені загалом у 42 наукових публікаціях. Праць, які відображають основні наукові результати дисертації, – 22, із них індивідуальна наукова монографія – 1, 2 статті в іноземних та 2 статті у вітчизняних фахових виданнях, включених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International. Праць, які додатково відображають результати дисертації – 13, які опубліковані у колективних монографіях.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих статтях здобувача відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів". Основні положення дисертаційної роботи у вигляді монографії і зміст автореферату є ідентичними. Зміст опублікованих наукових праць здобувача та автореферату дисертації достатньо повно відображають основні положення дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження

Тим часом деякі положення дисертації та твердження, що їх містить текст, потребують уточнення.

У розділі 2 «Класова структура у перспективі альтернативних класових схем» дисертаційного дослідження обговорюються всі наявні в літературі класові схеми. І там же переважно до них використовуються слова ієрархія (в називному відмінку однини), а також ієрархії (у множині). Позиція автора монографії полягає у тому, що класові схеми є ієрархічними (стратифікованими) порядками. В тексті неодноразово йдеться про вищий, середній, нижчий клас, а також згадується андерклас. Питання полягає в наступному: чи можемо ми без серйозно аргументованих застережень приймати таку позицію? На мій погляд - ні. Справа в тому, що класи ідентифікуються (кодуються) на основі як стратифікованих, так і неієрархічних змінних. І коли йдеться про класові схеми як про вертикально влаштовані, то без достатніх підстав, на нашу думку, визнаємо домінування саме стратифікованих змінних (наприклад, рівень освіти, кількість найманих працівників тощо).

Як уже зазначалося, в дисертаційній роботі ґрунтовно опрацьовано *усталені класові схеми*, щодо кожної з них описано особливості операціональної моделі й технічного інструментарію конструювання класових категорій, а також узагальнено результати застосування їх в Україні в контексті європейських країн. Проте, на нашу думку, не виокремлено *нові, емерджентні (ще не усталені остаточно) класові утворення*, що виникають час від часу в соціологічному дискурсі. Йдеться про численні публікації про креативний клас та прекаріат. У книзі економіста та соціолога Р. Флориди «Креативний клас. Люди, які створюють майбутнє» (2002) описано фундаментальні зрушення в економіці і появу нового на той момент суспільного класу, формування якого істотно змінило економіку, географію та як і завдяки яким чинникам змінюються сучасні робочі місця, райони і міста. Натомість Г. Стендинг в праці «Прекаріат: новий небезпечний клас» (2010) розглядає його в контексті глобалізації та розвитку фрагментації класів. Йдеться про появу нового класу, який, з одного боку, поки ще перебуває в процесі становлення, відіграє виключно важливу роль у виробництві як матеріальних, так і нематеріальних цінностей, а з іншого - є позбавленим більшості соціальних і політичних прав і гарантій: участі у виборах, стабільної зарплати і страхового медичного обслуговування, оплачуваної відпустки, доступу до освіти тощо. У зв'язку з цим у даній роботі зроблена спроба відповісти на ряд запитань: що це за клас; чому він росте; завдяки кому він поповнюється і до чого це все може призвести? Цікавою є позиція автора щодо цього дискурсу і який евристичний потенціал мають ці нові класові утворення у подальших наукових розвідках?

Проте, вказані зауваження носять дискусійний характер. Назагал дисертація О.В. Симончук, поза сумнівами, підготовлена на високому фаховому й загальнонауковому рівні. Працю написано з дотриманням усіх стандартів наукового стилю.

**Загальний висновок про відповідність роботи
встановленим вимогам**

Аналіз дисертації, автореферату і публікацій дозволяє стверджувати, що праця Симончук Олени Володимирівни "Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу" є самостійною, завершеною роботою, в якій отримані нові наукові результати, що є актуальними для теорії і практики і, зокрема, забезпечують розв'язання різноманітних прикладних завдань щодо пояснення соціальних нерівностей в українському суспільстві та в порівнянні з іншими постсоціалістичними та розвиненими західними країнами. Це дає підстави зробити висновок, що дисертація відповідає вимогам пунктів 9,10,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 зі змінами у 2015-2016 рр. А сама Олена Володимирівна Симончук заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини.

**Професор кафедри соціології
Львівського національного
університету імені Івана Франка,
доктор соціологічних наук, професор**

Коваліско Н. В.

Підпис Коваліско Н.В. підтверджую:

**Вчений секретар
Львівського національного
університету імені Івана Франка**

Грабовецька О. С.